ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

УДК 336.221.26

DOI: <https://doi.org/10.32847/business-navigator.62-20>

Кухарєва О.О.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Курінний В.Г.

студент
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Kuhareva Olga

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department Finance, Banking and Insurance
Oles Honchar Dnipro National University

Kurinnyi Valerii

Student
Oles Honchar Dnipro National University

ОСОБЛИВОСТІ ПОДАТКОВОЇ МОДЕЛІ УКРАЇНИ

Кухарєва О.О., Курінний В.Г. Особливості податкової моделі України. У статті проведено оцінку податкової моделі України за рівнем перерозподілу ВВП, охарактеризовано її особливості. За результатами оцінки визначено невідповідність податкової моделі України стану економіки, рівню доходів населення та принципу соціальної справедливості. Такий стан вимагає реформування податкової системи у напрямі корегування податкової моделі України. Обґрунтовано напрями податкових реформ для оптимізації податкової моделі та дотримання принципу соціальної справедливості під час оподаткування; визначено податкові можливості від детінізації економіки, а також передумови застосування прогресивного підходу до оподаткування доходів фізичних осіб. Запропоновані рекомендації щодо вирішення зазначених проблем дають змогу більш ефективно використовувати податкову систему як важливий інструмент регулювання соціально-економічного розвитку країни.

Ключові слова: податкова модель, податкове навантаження, доходи населення, економічне зростання, соціальна справедливість.

Кухарева О.А., Куренной В.Г. Особенности налоговой модели Украины. В статье проведена оценка налоговой модели Украины по уровню перераспределения ВВП, охарактеризованы её особенности. По результатам оценки выявлено несоответствие налоговой модели Украины состоянию экономики, уровню доходов населения и принципу социальной справедливости. Такое состояние требует реформирования налоговой системы в направлении корректировки налоговой модели. Обоснованы направления налоговых реформ для оптимизации налоговой модели и соблюдения принципа социальной справедливости при налогообложении; определены возможности применения прогрессивного подхода к налогообложению доходов физических лиц. Предложенные рекомендации по решению выявленных проблем позволяют более эффективно использовать налоговую систему как важный инструмент регулирования социально-экономического развития страны.

Ключевые слова: налоговая модель, налоговая нагрузка, доходи населения, экономический рост, социальная справедливость.

Kukharieva Olga, Kurinnyi Valerii. Features of the tax model of Ukraine. The article evaluates the tax model of Ukraine, describes its features. Ukrainian tax model was formed according to the European experience, but the gradual reduction of individual tax rates, including corporate income tax, personal income tax and others has led to a decrease in the share of GDP redistribution, bringing the model closer to the US, to which the economy is unadjusted. income of the population. According to the results of the assessment were determined the discrepancy between the tax model of Ukraine and the economy condition, the level of income of the population and the principle of social justice, which should count payer's solvency when calculating taxes. The current tax conditions, on the other hand, have a greater negative impact on low- and middle-income taxpayers than on above-average income

taxpayers. This situation accordingly requires reforming the tax system in the direction of adjusting the tax model of Ukraine in order to create conditions where the more affluent part of population will pay more taxes and partially compensate lower incomes of the less solvent population. The article substantiates the directions of tax reforms to optimize the tax model and compliance to the principle of social justice and generality in taxation; identified tax opportunities for unshadowing the economy, as well as the prerequisites for the application of a progressive approach to individual income taxation. The proposed recommendations to sort out these issues allow more effectively use tax system as an important tool for regulating socio-economic development, taking into account the current condition and country vector of development, support taxpayers in real, which income is at the subsistence level and small business, including microenterprise. This should be seen more as an opportunity to realize economic activity of the population and self-sufficiency than from a fiscal point of view. Only dramatic changes in taxation approaches have the opportunity to improve the socio-economic situation and actually turn Ukraine into a modern socially oriented country with European values.

Key words: tax model, tax burden, household income, economic growth, social justice.

Постановка проблеми. Сучасний стан оподаткування в Україні характеризується неповним виконанням принципів, на яких воно має базуватися, зокрема принципу соціальної справедливості, неадаптованістю податкової моделі до сучасного економічного стану, недостатнім рівнем бюджетних доходів для виконання державою своїх функцій тощо. Недосконалість податкової моделі та її невідповідність соціально-економічному стану країни потребують реформування для забезпечення активізації розвитку економіки та зменшення соціальної напруги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми податкового реформування є об'єктом чисельних досліджень науковців, серед яких – М.Д. Бедринець, В.В. Баліцька, А.В. Сурженко, О.І. Соскін, О.С. Дроздовська, О.Р. Баріна та ін., в яких вони визначають важливу роль оподаткування у розвитку економіки, доводять наявність багатьох недоліків діючої податкової системи України та пропонують різні напрями її реформування. Однак питанням відповідності податкової моделі реальному стану економіки, доходам населення та принципу соціальної справедливості у цілому не приділяється достатньої уваги.

Формулювання завдання дослідження. Метою статті є обґрунтування напрямів реформування податкової системи України та механізму функціонування податків для оптимізації податкової моделі відповідно до особливостей розвитку економіки для дотримання принципу соціальної справедливості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Оцінка податкової моделі за рівнем перерозподілу ВВП (частка податків до ВВП) дає змогу визначити, яка податкова модель сформувалася в країні. Для України цей показник є нижчим, аніж у країнах Європи, і становить менше 30%, а саме 21–27% у різні роки (рис. 1). Однак від початку формування та розвитку податкової системи в країні намагалися створити європейську модель. Податкове навантаження у динаміці зростає, але знаходиться на межі між європейською та американською моделями. Подальше зниження частки податків у ВВП було передбачено у бюджеті 2020 р., бо плановий показник ВВП – 4 510,8 млрд грн, а податкові надходження – 846 млрд грн, тобто рівень податкового навантаження зменшуватиметься і може досягти рівня 19%; у бюджеті 2021 р. ВВП – 4 505,9 млрд грн, а податкові надходження – 1 092 млрд грн [1], тобто рівень податкового навантаження не перевищуватиме 24%, що цілком відповідає американській моделі.

Але така частка не забезпечує достатнього наповнення бюджету для якісного виконання державою усіх функцій щодо фінансування соціально важливих сфер: освіти, охорони здоров'я, культури та науки тощо, що перетворюється на реальну відсутність задекларованої безкоштовної медицини, низький рівень соціальних стандартів, малі видатки на розвиток культури та науки, незадовільний стан інфраструктури [2]. Окрім того, слід ураховувати, що Україна має низький показник ВВП, у тому числі на душу населення, тобто зниження частки податків за американською моделлю не можна порівнювати з країнами, де ВВП у 20–30 разів вище. За таких умов держава не може забезпечити фінансування соціальної сфери на належному рівні, а значна частина населення з доходами на рівні прожиткового мінімуму не спроможна самостійно фінансувати медичні та освітні послуги, тобто переорієнтація на американську модель не відповідає соціально-економічному розвитку країни.

Ще однією особливістю податкової моделі України є співвідношення прямих та непрямих податків із перевагою останніх, що характеризує економіку як нерозвинену. Така тенденція у перші роки незалежності вважалася нормальною, бо економіка лише фактично зароджувалася та перетворювалася на ринкову. Збереження такого стану вже 30 років свідчить про наявність недоліків у багатьох соціально-економічних процесах, у тому числі в оподаткуванні.

Частка непрямих податків (податку на додану вартість, акцизного податку, мита та ін.) становить понад 55% (табл. 1), з яких 35–37% – ПДВ та 12–15% – акцизний податок. Частка ПДФО повільно зростає з 20% до 25%; частка податку на прибуток залишилася майже незмінною, на рівні 9–11%, з одночасним зниженням рентної частки з 9% до 4,8%. Така структура податкових надходжень непритаманна розвиненій ринковій соціально орієнтованій економіці та вказує на чисельні недоліки та порушення принципу соціальної справедливості.

Розвинені економіки характеризуються переважанням прямих податків, які вважаються більш соціально справедливими, бо враховують рівень доходів платників податків. За дуже тривалий період проведення чисельних податкових реформ різних років та проходження різних етапів розвитку економіки в Україні не відбувається помітного переорієнтування у структурі податків у бік надходжень прямих податків, як це відбувається в економіках більш розвинутих країн.

Слід також зазначити, що податкова модель України нееластична, бо співвідношення темпів росту ВВП та податкових надходжень постійно змінюється, тоді як повинно бути стабільним та наближеним до 1. У період 2015–2016 рр. цей показник був більше ніж 1 та становив 1,45–1,38 відповідно, а в 2019 р. – менше 1, а саме 0,73, що свідчить про наявність недоліків податкового адміністрування та бюджетно-податкової політики у цілому. Щорічний перегляд податкових пільг, ставок деяких податків без належного обґрунтування (здебільшого під олігархічним впливом), зростання податкового боргу та його списання без установлення обставин та виявлення причин – усе це призводить до таких коливань.

В Україні слід розробити обґрунтовані підходи до реформування податкової системи, орієнтованої на формування податкової моделі, яка відповідає соціально-економічному стану, можливостям та бажаним

змінам. Лише за таких умов можливо буде усунути небажані особливості податкової моделі, які склалися.

Особливу увагу слід звернути на запровадження прогресивного підходу до оподаткування, причому як для активних, так і для пасивних доходів. Лише запровадження такого підходу спроможне виправити дисбаланс у структурі доходів населення та їх заощадженнях. За діючими умовами під оподаткування потрапляють навіть доходи, які менше за прожитковий мінімум, з урахуванням членів родини, тобто ця частина громадян має надмірне фіскальне навантаження, а потім потребує соціальної підтримки у вигляді житлових субсидій та інших видів соціальної допомоги. Так, 57,7% працівників отримують заробітну плату меншу за середню, і лише 12% – у понад два рази більшу, 6,6% із них – більше ніж у 2,5 рази. При цьому відсутня більш детальна статистика щодо заробітної плати вище ніж

Рис. 1. Частка податкових надходжень у ВВП в Україні

Джерело: сформовано авторами на основі даних [4]

Таблиця 1

Структура податкових надходжень в Україні, %

Податок	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.
ПДВ	37,83	35,15	36,19	37,91	37,97	35,38
ПДФО	20,46	19,7	21,33	22,42	23,31	25,74
Акцизний податок	12,27	13,94	15,63	14,66	13,45	12,81
Податок на прибуток	10,94	7,69	9,25	8,86	10,76	10,96
Рентна плата	9,14	8,27	7,16	6,17	5,08	4,86
Місцеві податки	2,19	5,33	6,49	6,47	6,18	6,87
Мито	3,43	7,94	3,12	2,96	2,74	2,81
Інші	3,73	2,01	0,87	0,57	0,5	0,57
Разом	100	100	100	100	100	100

Джерело: розраховано автором на основі даних [4]

25 тис грн. Розподіл населення за рівнем середньодушових загальних доходів указує на ще гірший стан, бо доходи понад 12 тис грн мають лише 3% населення [5]. За таких умов саме ці 6,6% працівників із заробітною платою понад 25 тис грн мають невинувато низьке оподаткування, можливість накопичувати кошти та мати пасивні доходи. Водночас майже 40% працівників із заробітною платою до 7 тис грн з урахуванням наявності дітей фактично мають доходи на рівні прожиткового мінімуму. Окрім того, такі особи не мають можливості відкладати кошти, створювати навіть мінімальні фінансові резерви, тоді як інші перетворюються на ранти. Так, лише 1% вкладників має суму вкладів, що перевищує 200 тис грн, у тому числі 0,24% – понад 500 тис грн, але загальна сума їхніх вкладів становить майже 57% від усіх вкладів фізичних осіб у банках. За фактично відсутньої системи перевірки походження коштів пропорційне оподаткування доходів від депозитів не лише поглиблює диспропорції, а й є джерелом соціальної напруги, яку може виправити запровадження прогресивного підходу, який у таких умовах є більш соціально справедливим.

Податкова система як інструмент реалізації державної економічної політики, що дає змогу акумулювати на постійній основі певну частину фінансових ресурсів на користь держави, та сформована відповідна податкова модель здатні регулювати, зокрема стимулювати бажані й обмежувати небажані соціально-економічні тренди розвитку, формувати відносини між економічними суб'єктами відповідно до засад вибраної моделі розвитку, реалізовувати відповідні соціальні, економічні та безпекові зобов'язання і функції. За таких умов необхідно адаптувати модель оподаткування в Україні відповідно до сучасного економічного стану, додати пільгові умови для населення з низьким рівнем забезпечення, використовувати сімейний підхід до нарахування податкової соціальної пільги, переглянути застосування ПДВ для товарів першої необхідності, запровадити прогресивний підхід до оподаткування доходів фізичних осіб тощо. Для вдосконалення податкової моделі необхідно більшу увагу приділяти дотриманню принципу соціальної справедливості, який у нашій країні не виконується. Важливим вектором роз-

витку має стати встановлення прогресивної шкали оподаткування, що дасть змогу враховувати різний рівень доходу населення. Установлення додаткових ставок за ПДВ теж допоможе призвести до збільшення реальної продуктової корзини, яку зможуть собі дозволити громадяни з невисоким рівнем доходу. Це дасть змогу уникнути чи зменшити вплив деяких ризиків та більшою мірою скористатися перевагами від такої моделі розвитку економіки.

Висновки. Отримані результати дослідження дають змогу стверджувати, українська податкова модель була сформована за європейським досвідом, але поступове скорочення ставок окремих податків, зокрема податку на прибуток підприємств, податку на доходи фізичних осіб та ін., призвело до зменшення частки перерозподілу ВВП, наближаючи модель до американської, до якої непристосована економіка, зокрема за розміром ВВП та доходів населення. При цьому податкова модель утратила елемент прогресивності, який широко застосовується у європейських країнах. Відсутність прогресивної шкали оподаткування доходів призвела до більшого розшарування населення, порушила принцип соціальної справедливості. Відсутність тлумачення платоспроможності у Податковому кодексі не дає розуміння, відповідно до чого мають установлюватися податкові ставки та яке податкове навантаження буде посиленням для відповідного рівня доходу.

Удосконалення податкової моделі дасть змогу вирішити економічні проблеми в Україні, зможе знизити напругу між різними верствами населення та забезпечити виконання принципу соціальної справедливості. Податкову модель необхідно вдосконалювати саме в напрямі виконання принципу соціальної справедливості, необхідно розпочати з тих податків, які можуть у короткий термін дати результат у вигляді скорочення витрат домогосподарств на оплату обов'язкових платежів, при цьому не створюючи перенавантаження на бюджет країни.

Для забезпечення якісних змін у податковій моделі необхідно комплексно здійснювати заходи для забезпечення принципу соціальної справедливості, знижувати рівень тіньової економіки, проводити якісні реформи в оподаткуванні.

Список використаних джерел:

1. Про Державний бюджет України на 2021 рік : проект закону від 14.09.2020 № 4000-IX / Верховна Рада України. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69938 (дата звернення: 20.10.2020).
2. Курінний В.Г. Аспекти розвитку податкової системи України. *Економіка і менеджмент – 2019* : матеріали міжнародної наукової-практичної конференції. Дніпро, 2019. Т. 8. С. 48–49.
3. Дроздовська О.С., Озерчук О.В. Співвідношення прямих і непрямих податків у податковій системі України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 10. С. 44–50.
4. Річна звітність про виконання державного бюджету. Державна казначейська служба. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu> (дата звернення: 20.10.2020).
5. Розподіл населення за рівнем середньодушових еквівалентних загальних доходів. Державна служба статистики України. 2020. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 20.11.2020).

References:

1. Pro Derzhavnyj byudzhet Ukrainy na 2021 r. (2020), Proekt Zakonu pro Derzhavnyj byudzhet Ukrainy na 2021 rik vid 14 veresnja 2020 r. № 4000-IX. Available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66853 (accessed 20 October 2020).
2. Kurinnyi V. G. (2019) Aspekty rozvytku podatkovoi systemy Ukrainy [Aspects of development of the tax system of Ukraine]. Proceedings of the *Ekonomika i menedzhment 2019: mizhnarodnoi naukovoi-praktychnoi konferenciji* (Dnipro, March, 2019), Dnipro, pp. 48–49.

3. Drozdovsjka O. S., Ozerchuk O. V. (2017) Spivvidnoshennja prjamykh i neprjamykh podatkov u podatkovij systemi Ukrainy [The ratio of direct and indirect taxes in the tax system of Ukraine]. *Investycji: praktyka ta dosvid*, vol. 10, pp. 44–50.

4. Derzhavna kaznachejsjka sluzhba (2020) Richna zvitnistj vykonannja derzhavnogho byudzhetu [Annual reporting on the implementation of the state budget]. Available at: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu> (accessed 20 October 2020).

5. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2020) Rospodil naselennya za rivnem sepednodushevih zagalnih dohodiv [Distribution of the population by the level of average per capita equivalent total income]. Available at: <http://ukrstat.gov.ua> (accessed 20 November 2020).